

TREBALLS DE GEOGRAFIA, núm. 42 p. 35-41
DEPARTAMENT DE CIÈNCIES DE LA TERRA
UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS
Palma 1989

LA REVITALITZACIÓ DEL MÓN RURAL I EL CONSELL D'EUROPA

Antònia Ripoll Martínez

RESUM: *La revitalització del món rural i el Consell d'Europa.*

S'intenta explicar quines han estat les accions principals en el si del Consell d'Europa respecte als intents de revitalitzar el món rural europeu.

PARAULES CLAU: *Món rural, zones deprimides, despoblació, desenvolupament, infraestructures, Consell d'Europa.*

SUMMARY: *The vitalitation of rural zones and European Council.*

It's intended to explain, which have been the main actions taken by the European Council in relationship with attempts to vitalize the european rural zones.

KEYS WORDS: *Country zones, lower zones, depopulation, development, substructure.*

Aquest escrit es deu a l'assistència a la Conferència sobre "La revitalització del món rural: acció de les col·lectivitats territorials", que, a més de possibilitar escoltar experts, tècnics i responsables polítics sobre el tema, ens permeté la posada en contacte d'una manera directa amb la producció de documents del Consell d'Europa, així com amb les seves tasques.

L'article consisteix en l'exposició d'una manera sintètica dels punts que hem considerat més interessants des del punt de vista geogràfic, hem deixat de banda els temes, que tal vegada els podríem qualificar d'institucionals.

Pensam que és pot iniciar una reflexió a partir del que segueix i intentar fer una comparació amb la situació actual del sector primari a les Illes, veure si en el marc de discussió europeu la nostra realitat hi és present, i el que és més important, si s'aporten solucions operatives i pràctiques.

Oferim un llistat considerable de bibliografia, possibilitant l'aprofundiment del tema.

1. Síntesi de l'anàlisi del món rural europeu segons el Consell d'Europa

L'exposició que fan els Documents editats pel Consell d'Europa analitzen el món rural de la següent manera.

1) El problema rural dins l'Europa "democràtica".

Els problemes vénen donats bàsicament per la superproducció agrícola i la necessitat de solucions noves per diversificar l'economia rural.

2) Les regions rurals d'Europa es poden classificar en dues grans categories: les zones rurals deprimides i les zones rurals sotmeses a la pressió de l'evolució moderna.

3) Les zones rurals deprimides i en declivi sofreixen en general les següents característiques:

a) Emigració de les persones d'edats entre 15 i 44 anys.

b) Envel·liment de la població.

c) Pèrdua de llocs de feina agraris.

d) Dificultats per trobar feina, en particular per als joves i les dones.

e) Declivi dels serveis públics i privats.

f) Preus relativament cars dels béns i dels serveis.

g) L'originalitat de la cultura, la llengua, els costums i la identitat amenaçada.

4) Geogràficament les zones amb aquestes característiques es troben a:

a) Les regions muntanyoses d'Europa.

b) Les regions perifèriques d'Europa occidental.

c) Les regions mediterrànies.

d) Les regions apartades de l'Europa central de l'oest.

d) Illes (com Xipre)

5) L'altra categoria de zones rurals, les sotmeses a la pressió de l'evolució moderna, pateixen grans mutacions que repercuteixen en la utilització dels sòls, el paisatge, l'ecologia i els llocs de feina, això ve donat per:

a) La urbanització, amb totes les seves formes, causes i conseqüències.

b) Els efectes de les noves tecnologies sobre els recursos primaris i les noves pràctiques agrícoles sobre el paisatge.

c) L'increment del temps lliure, que suposa una sobrecàrrega d'activitats d'oci sobre les zones rurals, degradant l'entorn.

d) La pol·lució industrial.

Aquestes regions rurals es localitzen:

a) Al costat de les aglomeracions i de les principals xarxes de carreteres.

b) A les terres baixes prop de les conurbacions.

c) A les regions costeres (s'inclou Balears).

d) A les zones de medi ambient sensible.

Donada la diversitat de situacions que ofereix Europa, dins dels mateixos estats, es considera que els poders locals i regionals d'Europa són els poders públics democràtics, els quals es troben més prop del ciutadà per respondre a les necessitats de les regions rurals, són els que en principi s'han de dedicar a intentar resoldre els problemes plantejats.

2. El paper del Consell d'Europa en el desenvolupament rural

El principal impuls va venir del Comitè de Ministres i dels seus comitès directores del patrimoni arquitectònic i del Comitè Europeu de conservació de la natura i dels recursos naturals, així com dels seus comitès d'experts.

Per part del Comitè de Ministres, destaca una resolució de 1973 (Resolució 73/3) titulada: "Les polítiques de reanimació rural entre la ciutat i el camp", que consisteix a:

a) Aplicar a les regions urbanes i rurals una política general de desenvolupament equilibrat.

b) Promoure estructures regionals eficaces i descentralitzades.

c) Reforçar les estructures dels poders locals, donant-los el rol principal del desenvolupament local.

d) Promoure mesures de renaixement rural en base a reestructuracions agrícoles, descentralització de la indústria, millorament dels serveis públics, de-

se desenvolupar el turisme i l'oci.

Les conclusions a què s'arriben es poden sintetitzar en:

Les zones que perden població s'han d'esforçar per millorar la seva infraestructura, amb la direcció dels seus poders locals.

S'han d'esbrinar alternatives a la implantació d'indústries noves i a les grans inversions en infraestructura, que contemplin la promoció de la petita empresa local i formes de turisme menys consumistes de capitals i altres serveis com a la investigació informàtica.

La necessària coordinació entre els poders locals i regionals, així com el suport popular a les mesures adoptades.

Participació de la joventut en les noves realitzacions.

2.2. El comitè director d'assumptes regionals i municipals, va dur a terme un estudi preliminar sobre els mitjans per aturar el despoblament rural i en particular el paper dels poders locals i regionals. El primer que es constata és l'escassetat de recursos amb què compten els poders locals per estimular el creixement, ja que les decisions importants són competència del govern central.

Es resol:

— la necessitat de cooperació entre els poders locals i els centrals per al desenvolupament rural.

— donar suport als projectes de formació dins les zones rurals.

— desenvolupar les activitats terciàries i les petites iniciatives econòmiques.

2.3. El comitè director de l'ordenació del territori i del patrimoni arquitectònic al Symposium Internacional sobre arquitectura i Ordenació del Territori (1977), redacta la primera presa de posició explícita del Consell d'Europa en favor d'una conservació íntegra del patrimoni rural, arquitectònic i paisatgístic, destacant que "la preservació de l'arquitectura i del medi rural exigeix un repartiment equilibrat de la població sobre el territori"

2.4. El comitè director de polítiques urbanes i del patrimoni arquitectònic al col·loqui rural sobre "Patrimoni rural" es va declarar entre altres coses que:

a) Un patrimoni no existeix fora de la col·lectivitat que l'ha creat i que el segueix recreant contínuament, textualment: "No hi haurà més patrimoni rural el dia que s'haurà transformat els darrers aborígens en guardians de museu o en jardiniers d'una terra que no és la seva, ja que no els fa viure."

b) L'existència d'un conflicte de fons, quant a

la percepció de les zones rurals pels ciutadans i pels rurals; els primers tenen, en general, una visió idíl·lica del camp, i els rurals consideren com a progrés poder habitar una casa moderna dins una estructura urbana.

c) La importància de preservar el patrimoni rural perquè és "un llibre obert del passat".

d) Les inversions públiques a les zones rurals s'han d'entendre i s'han d'acceptar com un repte social.

2.5. El comitè europeu de conservació de la natura i del medi ambient rural llança la idea que cada vegada més la conservació de la natura s'ha de situar dins el context de desenvolupament econòmic social i cultural general del món rural. Posa en marxa la campanya: "Agricultura i vida salvatge".

2.6. La conferència permanent de poders locals i regionals d'Europa, al 1964 adopta una resolució que fa referència a la relació entre la ciutat i el camp, el tema fou la concentració excessiva de població a les ciutats i la despoblació accelerada del món rural. Com a mesures per posar fre a aquest fet es proposa: una reforma agrària per a la promoció dels productes agraris; la descentralització industrial, desenvolupament de l'electricitat, dels vehicles a motor i de les telecomunicacions; reducció dels costos de transport; incitacions financeres per a la indústria, entre altres.

Una següent resolució (1968) insisteix en els mateixos temes que l'anterior i afegeix una crida a la descentralització de l'ordenació del territori i de les seves estructures polítiques.

La declaració de 1982, titulada: "Sobre les regions rurals agrícoles i les regions de muntanya, contempla tots els aspectes de desenvolupament real, destacant els socials, econòmics i ambientals.

Aquesta darrera resolució recolza la idea de la campanya europea de 1986-1988 per el món rural i reclama la reforma de la política agrícola comunitària de la CEE en benefici de les petites explotacions de les zones rurals.

La Conferència Permanent dels Poders Locals i Regionals d'Europa conclou, en definitiva, d'una manera unànime la necessitat d'abordar els problemes dels desequilibris regionals si es pretén una Europa unida.

2.7. Conferència europea de ministres responsables de l'ordenació del territori. Al 1970 es declara: "Les diferències entre les zones urbanes industrialitzades i les zones rurals perifèriques no han disminuït per l'expansió econòmica i social d'Europa.

Al 1978 a la Conferència: "L'ordenació de les zones rurals d'Europa", es constata que els

problemes de les zones rurals d'Europa responen a una estructura geogràfica, per la qual cosa caldrà considerar especialment els casos de:

- a) Les regions de la península escandinava.
- b) Les regions de l'Europa central i occidental.
- c) Les regions costeres perifèriques i mediterrànies.
- d) Les regions de muntanya.

També és considerat important estudiar els efectes, positius i negatius, dels centres i dels eixos urbans damunt les zones rurals.

A partir d'un estudi encarregat per aquest organisme es fan aquestes recomanacions:

- a) Un fòrum europeu d'organitzacions rurals voluntàries per intercanviar experiències.
- b) Coordinació de polítiques d'ajuda social i econòmica regional.
- c) Augment dels fons europeus nacionals i regionals dirigits a les iniciatives locals.
- d) Millorament del transport i de les eixos de comunicació de les zones rurals apartades.
- e) L'examen urgent dels problemes derivats de l'aïllament, la inaccessibilitat i el desproveïment de les comunitats agrícoles apartades d'Escandinàvia i d'Espanya.

- f) Una reflexió sobre els exemples locals i els estudis que es puguin fer amb un finançament oficial.
- g) Un ensenyament que prioritzi els estudis rurals.

Dins el si del mateix organisme és va redactar la "Carta Europea d'Ordenació del Territori", on el reconeixement de l'ordenació del territori per al desenvolupament de les zones rurals és considerat molt important.

2.8. L'Assemblea parlamentària. Per resoldre el problema que es considera "la malaltia europea" es considera important ressenyar:

- a) La importància del patrimoni rural dins el seu context cultural i sociològic local, així com les seves funcions ecològiques i econòmiques.
- b) Les polítiques generals de desenvolupament regional han de servir per promoure les relacions equilibrades entre les ciutats i les campanyes.
- c) Una campanya de revitalització de la vida del poble és indispensable.

La Comissió d'Agricultura de l'Assemblea es preocupa en particular per l'agricultura de les Illes i per les relacions entre l'agricultura i el turisme.

A la conferència: "L'agricultura europea 2000", que va tenir com a objectiu examinar els problemes que suposa per a Europa la política agrària comuna de la CEE (PAC) i per als excedents agraris, es va marcar la necessitat de transformar la

PAC cap a una més estreta coordinació amb les altres nacions productives i acordar el seu recolzament a les petites explotacions familiars i a l'entorn.

Al 1987 l'assemblea va adoptar una recomanació sobre les conseqüències dels sòls en l'agricultura, expressant la seva preocupació per:

- a) L'ús de les terres agrícoles per altres finalitats.
- b) La pol·lució creixent dels sòls europeus pels metalls pesats, els productes químics, les pluges àcides etc.
- c) El desgast ràpid dels sòls superficials.

3. Campanya europea per la revitalització del món rural

Es pot dir que tota la tasca duita a terme pels distints organismes del Consell d'Europa que hem tractat té la darrera manifestació amb la *Campanya europea pel món rural 1987-1988*.

El principal objectiu és el d'"afavorir el desenvolupament de les zones rurals per la voluntat de garantir la continuïtat i la preservació de la qualitat d'aquestes zones per a les generacions futures: *Conservació i canvi - desenvolupament i preservació*.

Per operativitat de la campanya les zones rurals han estat classificades en tres tipus:

- a) Les regions rurals deprimides o en declivi.
 - b) Les regions rurals en desenvolupament ràpid.
 - c) Les regions rurals amb l'entorn sensible.
- Es resultats que es cerquen amb la campanya són aquests:
- a) Sensibilització de les amenaces que pateix el món rural.
 - b) Intercanvi d'experiències i d'informacions.
 - c) Preparació d'un manifest per la campanya a Europa.
 - d) Acció en favor d'una legislació nacional i regional aplicant els objectius de la campanya.
 - e) Aplicació d'un programa del món rural al Consell d'Europa.

4. Conferència sobre la revitalització del món rural: acció de les col·lectivitats territorials

Exposarem seguidament les conclusions, per considerar-les la síntesi de la conferència.

4.1. Agricultura

4.1.1. Es considera que les modificacions de la política agrícola (abandonament de terres, noves tecnologies agrícoles, produccions excedents, etc.) així com el declivi demogràfic, l'envelliment de les poblacions rurals i l'èxode rural creen greus proble-

mes de desenvolupament a les regions rurals i provoquen fenòmens de desertització quan, a la inversa, les zones rurals periurbanes on hi ha una forta pressió turística tenen tendència a experimentar una greu alteració de la seva identitat cultural, de les seves estructures socials, dels seus paisatges i del seu equilibri ecològic.

4.1.2. Expressen la seva preocupació a la vista de la política de l'abandonament de terres que pot, tal volta, aportar una solució a curt termini al problema de la superproducció agrícola; solució que es pot considerar escandalosa si es pensa en la fam que continua castigant el món.

4.1.3. Constaten que l'abandonament de les terres és pot revelar com un element negatiu per al desenvolupament rural en el seu conjunt i per al futur dels paisatges, mentre que el sosteniment actiu de la diversificació, de produccions alternatives, de l'agricultura biològica, de l'explotació extensiva de les terres, d'esforços per conservar el paisatge, del turisme rural i de lleure de proximitat, de certes finalitats no alimentàries i, en un sentit més extens, d'iniciatives locals de desenvolupament, seria susceptible d'aportar solucions duradores a la crisi del món rural:

4.1.4. Es lamenta que les polítiques agrícoles hagin privilegiat sovint objectius a curt termini, quan el món rural i la seva agricultura tenen necessitat de conèixer "les regles del joc", de tenir un marc de referència durador i una visió de futur amb credibilitat.

4.1.5. Es considera necessari que l'activitat agrícola dins les regions rurals s'orienti cada vegada més cap a la venda de matèries primeres. A més de la producció agroalimentària, cal cercar les cultures agrícoles alternatives de productes lligats a la indústria, tals com les fibres, la fusta, etc i la producció d'energia respecte dels recursos naturals d'aquestes regions rurals.

4.2. Noves activitats rurals.

4.2.1. Consideren que cal establir mesures de desenvolupament alternatiu que permetin revaloritzar les potencials d'aquestes regions, per exemple gràcies al turisme rural (agroturisme, turisme cultural, turisme verd, etc i a la implantació de terrenys d'esport o de lleure, tot respectant l'equilibri entre les activitats humanes i el medi ambient, especialment a les regions periurbanes i turístiques. D'aquesta manera els agricultors podran realitzar una contribució essencial al respecte i a la gestió de l'entorn.

4.2.2. Estimen que, entre les solucions alternatives, cal afavorir el desenvolupament de petites indústries, especialment dins el camp de l'agroindústria, que s'ocupen de la transformació i de la comercialització de productes agrícoles de qualitat, inclo-

sos nous productes tals com els de l'aqüicultura..

4.2.3. Consideren que, si les regions rurals han de salvaguardar el mode de vida propi, es presten al desenvolupament de noves tecnologies que són particularment adaptades a la descentralització i han d'estar integrades en els conjunt telemàtics.

4.3. Serveis, infraestructura i transports.

4.3.1. Consideren que tant les infraestructures (allotjaments, comunicacions etc com els serveis públics (transports, salut, etc.) són deficientes a les zones rural, la qual cosa fa més difícils les condicions de vida i afavoreix la despoblació, tot impeding la promoció d'aquestes regions.

4.3.2. Estimen que les col·lectivitats locals poden jugar un paper central per millorar les condicions de vida de les poblacions rurals cercant solucions adaptades als problemes dels transports rurals, tals com els serveis de bus, mini-bus, taxi-bus, busos comunitaris, els transports especials per categories tals com els escolars, les persones d'edat i els disminuïts, i els sistemes de vehicles compartits. Els sistemes de transports han de tenir en compte també les necessitats específiques de transport de malalts cap als hospitals i cap als dispensaris o ambulatoris

4.4. Educació i formació

4.4.1. Es considera que un dels triomfs més importants de les regions rurals en plena mutació i en ocasions en greu crisi, són els homes i les dones que hi viuen i, en conseqüència, s'ha de realitzar un esforç particular pel que fa a la seva educació i formació.

4.4.2. S'està convençut del paper particularment important que han de jugar, a les regions rurals, els establiments universitaris, existents o projectats, que s'han d'inserir plenament dins una dinàmica de desenvolupament local, s'han d'esforçar per donar-los vida i per acompanyar-los, i que han de fomentar la investigació en el camp general de la revitalització rural i, en particular, en el referent a les produccions agrícoles amb utilització industrial energètica.

4.5. Apropament integral i participació.

4.5.1. Consideren que, per un millor desenvolupament de les zones rurals, és necessari instaurar un apropament integral al global de la gestió i de plans d'ordenament del territori.

4.5.2. Consideren que a tal efecte cal procurar que la població local jugui un paper actiu en els processos de presa de decisions referents al desenvolupament integral de la seva regió, sobretot en el marc de les associacions de ciutadans.

4.6. Paper de les col·lectivitats rurals.

4.6.1. Consideren que les comunitats i les regions estan més pròximes als ciutadans i que cal preservar-ne l'autonomia, tant en el pla polític com en el financer, en conformitat amb els principis con-

tinguts a la Carta Europea de l'Autonomia Local del Consell d'Europa.

4.6.2. Expressen la seva preocupació sobre la precarietat dels recursos financers de les comunitats rurals, sovint basades en el règim tributari territorial, i actualment afectades per les noves polítiques, nacionals i europees, demanen un apropament global de la fiscalitat local a Europa i exigeixen una garantia de l'autonomia financera de les col·lectivitats locals, on els recursos no han de ser en cap cas bloquejades, sinó que han de poder augmentar en funció de les noves atribucions d'aquestes col·lectivitats.

4.6.2. Constaten que els països més descentralitzats han aconseguit millor el seu desenvolupament.

4.6.3. Consideren que en els països on hi ha un sol nivell d'administració territorial, és convenient crear instàncies de nivell regional dotades de poders descentralitzats i d'òrgans democràticament elegits i capaços d'exercir el paper d'intermediaris entre l'administració local i la central.

4.6.4. Estimen que, allà on existeixen nombroses col·lectivitats rurals de petites dimensions, per

dur a bon terme polítiques coherents de desenvolupament és útil promoure una cooperació intercomunal respecte de l'autonomia local de les col·lectivitats de base, que han de continuar desenvolupant el seu paper, tot estimulant les iniciatives locals necessàries.

4.6.5. Estimen que les col·lectivitats locals, si és necessari gràcies a la cooperació intercomunal, han d'assegurar una informació plena i apropiada dels rurals i dels agricultors, en particular sobre les perspectives econòmiques comercials europees o sobre les possibilitats d'ajuda que els ofereix. D'una manera general es poden convertir en promotors d'iniciatives locals de desenvolupament endogen que exploti les possibilitats ofertes pels recursos físics, econòmics, culturals i humans de la regió.

4.6.6. Estan convençuts que el desenvolupament rural ha de basar-se en la solidaritat ciutadana, així com que els urbans no poden acceptar la idea d'una desertització del medi rural perifèric o enclavat, i consideren que aquesta solidaritat pot trobar la seva expressió en un nou "contracte social".

BIBLIOGRAFIA

1. CONSEIL DE L'EUROPE (1964) Conférence Européenne des Pouvoirs Locaux, Résolution 42 (1964) relative à l'aménagement du territoire et aux problèmes de l'équilibre entre la ville et la campagne. Strasbourg.
2. CONSEIL DE L'EUROPE (1968) Conférence Européenne des Pouvoirs Locaux, Résolutions 63 (1968) relative aux problèmes du dépeuplement des campagnes et de la réanimation rurale dans l'équilibre ville campagne, Strasbourg.
3. CONSEIL DE L'EUROPE (1974), "Le développement des régions rurales et les finances des collectivités locales", Etudes de cas, Série d'études Communes et régions d'Europe, Etude No 9. Strasbourg.
4. CONSEIL DE L'EUROPE (1975) "Le développement des régions rurales et les finances des collectivités locales", Etudes de cas N° 11, Strasbourg.
5. CONSEIL DE L'EUROPE (1976) Résolution (76) 26 du Comité des Ministres 'Sur les mesures à prendre pour réduire le dépeuplement des régions rurales. Strasbourg.
6. CONSEIL DE L'EUROPE (1977) Conférence des Pouvoirs Locaux et Régionaux, Résolution (89) 77 relative à la politique régionale des Etats membres de Conseil de l'Europe et des institutions européens. Strasbourg.
7. CONSEIL DE L'EUROPE (1978) conférence européenne des Ministres responsables de l'Aménagement du Territoire, Vienne 1978. "Aménagement des espaces ruraux- Résolution finale". Strasbourg.
8. CONSEIL DE L'EUROPE Conférence des Pouvoirs Locaux et Régionaux, Résolution 100 (1978) relative aux déséquilibres en Europe, Strasbourg.
9. CONSEIL DE L'EUROPE (1979), Document 4421 de l'Assemblée parlementaire, "Rapport sur le patrimoine architectural rural" rapporteur M. Schwencke, Strasbourg.
10. CONSEIL DE L'EUROPE (1979) Recommandation 881 (1979) de l'Assemblée parlementaire relative au patrimoine architectural rural, Strasbourg.
11. CONSEIL DE L'EUROPE (1982), Recommandation 935 (1982) de l'assemblée parlementaire relative à la renaissance des régions rurales défavorisées, Strasbourg.
12. CONSEIL DE L'EUROPE (1982), Conférence des Pouvoirs Locaux et Régionaux, Résolution 132 (1982) sur les régions rurales et agricoles et les régions de montagne, Strasbourg.

13. CONSEIL DE L'EUROPE. (1984), Charte européenne de l'aménagement du territoire de Torremolinos, Strasbourg
14. CONSEIL DE L'EUROPE (1984), doc. 5324 de l'Assemblée Parlementaire, "Rapport sur l'agriculture insulaire : certains problèmes spécifiques aux petites îles", rapporteur M. Corrie, Strasbourg.
15. CONSEIL DE L'EUROPE (1985) Recommandation 1002 (1985) de l'Assemblée parlementaire relative à l'agriculture, développement en harmonie ou en conflit," rapporteur M. Lammer. Strasbourg.
16. CONSEIL DE L'EUROPE (1985), Doc. 5023 de l'Assemblée parlementaire, "Rapport sur le tourisme et l'agriculture développement en harmonie ou en conflit", rapporteur M. Lammer, Strasbourg.
17. CONSEIL DE L'EUROPE (1985), Recommandation 1009 (1985) de l'Assemblée Parlementaire relative au tourisme et à l'agriculture - développement en harmonie ou en conflit?, Strasbourg.
18. CONSEIL DE L'EUROPE (1986), Conférence Parlementaire "sur agriculture européenne 2000" Recueil de documents, Strasbourg.
19. CONSEIL DE L'EUROPE (1986) Doc. 5666 (1986 de l'Assemblée Parlementaire "sur l'agriculture européenne 2000". Rapporteur Sir Paul Hawkins, Strasbourg.
20. CONSEIL DE L'EUROPE (1986) "Le patrimoine rural" Direction de l'environnement et des pouvoirs locaux CDUP (86) 73, Strasbourg.
21. CONSEIL DE L'EUROPE (1986), "Vivons nos campagnes", décembre 1986.
22. CONSEIL DE L'EUROPE (1987) Recommandation 1049 de l'Assemblée Parlementaire (1987) sur l'agriculture européenne 2000, Strasbourg.
23. CONSEIL DE L'EUROPE. Division de la protection et de la gestion de l'environnement, "Gestion du patrimoine naturel de l'Europe - 20 années d'activités", Strasbourg.
24. CONSEIL DE L'EUROPE (1987), Comité européen pour la sauvegarde de la nature et des ressources naturelles, série Nature et environnement no. 34, "Une pédagogie de l'environnement pour le milieu agricole - expériences européennes" par le Dr. Françoise Lieberherr-Gardoil, Strasbourg.
25. CONSEIL DE L'EUROPE (1987) Recommandation 904 de l'Assemblée parlementaire (1987) "sur les conséquences de la dégradation actuelle des sols pour l'agriculture", Strasbourg.
26. CONSEIL DE L'EUROPE, Info rural No. 86/1, 86/2, 86/3, 87/1, 87/2, Strasbourg.
27. CONSEIL DE L'EUROPE (1987), "Protection et gestion du patrimoine naturel dans les régions rurales - rapport régional: les régions de montagnes à l'exemple des Apes", 5 Conférence ministérielle européenne sur l'environnement, MEN 5 (87) 8, Strasbourg.
28. CONSEIL DE L'EUROPE (1987), "Protection et gestion du patrimoine naturel dans les zones rurales - rapport régional : régions méditerranéennes", 5 Conférence ministérielle européenne sur l'environnement, MEN 5 (87) 10, Strasbourg.
29. CONSEIL DE L'EUROPE (1989) "Projet de déclarations de Vila Real", Conférence Permanente de Pouvoirs Locaux et régionaux de l'Europe. Vila Real.
30. GERLIER P. (1986), "Le littoral et l'agriculture" Institut français de la mer, Conseil de l'Europe EOC-cr (86) 27, Strasbourg.
28. HAMMARBERG M. (1981), Aménagement de territoire européen - série d'études - régions rurales en Scandinavie - problèmes de perspectives", série d'étude no. 36, Strasbourg.
31. MOSS G. (1986), L'avenir de la communauté rurale en Europe, EOC-CR (86) 14, direction de l'environnement et des pouvoirs locaux, Strasbourg.
32. MOSS G. (1986), "L'avenir de la communauté rurale en Europe, EOC-CR (86) 14, Direction de l'environnement et des pouvoirs locaux, Strasbourg.
33. NATTALL T. (1980), "Les méthodes permettant de réduire le dépeuplement des régions rurales et de faire participer les citoyens au développement de ces régions", conseil de l'Europe, Pouvoirs Locaux et régionaux, série d'études no. 22.
34. SCOTT, W.D. (1988) "Vingt années d'action en faveur du monde rural", Conseil de l'Europe, Strasbourg.